

КАРТИНИ, СИМВОЛИ, ДУМКА і МОВА

Рис. 1

Річард Грегорі
заслужений професор
нейропсихології
Університету Брістоля,
Великобританія

За матеріалами книги
Р.Л. Грегорі. “Разумный глаз”.—
М.: Мир, 1972.— 208 с.

Фото *М. Хасуелла*
[http://en.wikipedia.org/wiki/
Richard_Gregory](http://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Gregory)

Наша здатність бачити картину як визначений предмет — картину — і як “вмістилище” зовсім інших предметів, сама по собі чудова. Але найкраща наша здатність — використовувати визначені форми як символи, які допомагають роботі мислення і діють в ролі засобу спілкування з іншими людьми, відокремленими від нас простором і часом.

Історія писемності дуже багата фактами. Відомо декілька найдавніших способів письма, завдяки яким зображення символів збереглися до наших днів, — на скельних стінах печер, на бивнях слонів, на кістках, на металі, на папірусах в Єгипті, на шкірах, які використовували для цієї мети семіти, що залишили після себе сувої Мертвого моря.

Цікаво, що найперші малюнки виконані не в детальній реалістичній манері, а в лаконічному стилі, що нагадує стиль карикатури; на них, як правило, зображені знайомі речі, часто — сцени полювання (рис. 1). А ось чи розвинулися лаконічні малюнки на основі більш ранніх детальних картин або, навпаки, прийшли на зміну малюнкам, ще лаконічнішим, на яких людей, птахів і звірів зображали за допомогою всього лише декількох рисок, невідомо. Ранні китайські ідеограми дивно схожі з єгипетськими ієрогліфами, хоча ті та інші виникли незалежно. Основна особливість усіх ідеограм полягає в тому, що структура знака не передає предмет повністю. Це як би нариси нарису.

Ідеографічне письмо поступово перетворилося на систему знаків, що відображають зв'язок з усною мовою того часу. Спочатку це відбулося з месопотамськими, єгипетськими, критськими і хетськими шрифтами; у них, а услід за ними й у всіх інших поступово виявився зв'язок між зображенням ідеографічних знаків і звучанням слова. Існує два типи письма, які розрізняють за способом зв'язку з усною мовою. Писемні знаки можуть відповідати або вимовним складам (складове письмо), або літерам алфавіту (алфавітне письмо). Відмітимо, що ні символи, які використовує складове письмо (старовинний клинопис і стародавні ієрогліфи, а також сучасні японські та китайські шрифти), ні символи алфавітного письма не втратили повністю своєї спорідненості із зображенням, з картиною (рис. 2-4).

Мова, що вперше досягла значної повноти, розвинулася в четвертому тисячолітті до н. е.; це була мова шумерів. Шрифт шумерського письма — клинопис. Глиняні дощечки з написами, виконаними шумерським клинописом, були виявлені в Месопотамії; розшифрували їх в XIX столітті. Зразки більш ранньої писемності, виявлені в тому ж районі, не були клинописними; це було письмо малюнками, в якому можна розрізнити близько 900 різних символів. Останнє поступово спрощувалося, і в пізніших знаках початкові символи-картини ледве розрізняються. (Цікаво, що при переході від символів-картин до клинопису спочатку змінилася орієнтація знаків: приблизно у 3200 році до н.е. знаки, втиснуті в поверхню глиняних дощечок, виявилися повернутими “вниз головою” по-

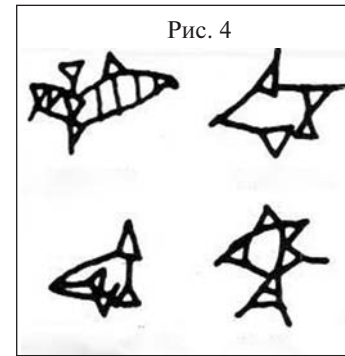
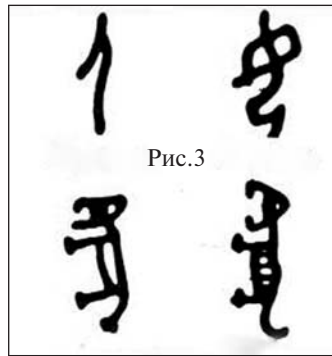
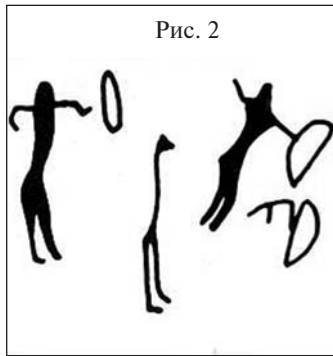

Рис. 1. Приклад печерного живопису — фігури показані у напруженому і драматичному русі

Рис. 2. Давні піктограми — із розвитком писемності зображення стають все абстрактнішими

Рис. 3. Давні китайські піктограми, виконані в стилі карикатури, що дивним чином схожі з єгипетськими символами, хоча виникли незалежно одні від одних

Рис. 4. Давній месопотамський клинопис

рівняно з первинними символами-картинами. Символи, вирубані в камінні, були перевернуті на декілька сторіч пізніше. Саме ці стародавні повернуті піктограми перетворилися в клинописні букви першої писемної мови.)

На цьому етапі в простій образотворчій писемності з'явилася важливе нововведення. Оскільки знаки використовувалися не тільки для позначення визначених предметів, але і для вираження абстрактних понять, окремі знаки мали декілька значень — символи стали неоднозначними. Виникла проблема ідентифікації значення знака, яка була вирішена за допомогою детермінативів. Останні не вимовлялися, а використовувалися лише для того, щоб вказати читачеві значення символу в такому вживанні. Детермінативи не винаходили спеціально, їх запозичували з наявних ідеограм. Для того, щоб визначити вимову, яка відповідає певному символу в певному поєднанні, використовувалися інші детермінативи — майже так само, як в англійській мові застосовується німе "e", щоб визначити вимову попереднього складу, наприклад "fin(e)".

Староєгипетська ієрогліфічна писемність відома краще, ніж клинопис. Слово "ієрогліф" утворене від грецьких слів *hieros* (святий) і *glyphein* (вирізувати, висікати, гравіювати), що означає "святинні, висічені на камені письмена", хоча ієрогліфи використовувалися і для текстів, які не мали релігійного характеру. Самі єгиптяни називали свої письмена "mdw-ntr", що означало "мову богів". Не виключено, що "mdw-ntr" здаватиметься не дуже легко вимовним звукосполученням. Єгиптяни не використовували спеціальних знаків для позначення голосних (лише іноді, на початку слова), хоча в усній мові у них, звичайно, були голосні звуки. Правда, іноді, як правило, в текстах навчального характеру, наприклад в медичних текстах, голосні все ж таки фігурували. Між іншим, можна і по-англійськи читати без символів, що позначають голосні. Наприклад, можна розібрати, що означає "Th gptns wr vr clvr" (The Egyptians were very clever, що в перекладі означає "Єгиптяни були дуже розумними"). Зрозуміти сенс такої фрази допомагає контекст, але помилки при читанні неминучі. Позначення голосних у тексті особливо важливе для правильного читання вголос, але, можливо, в давнину вголос читали нечасто.

Початок ієрогліфічного письма належить до першого відрізка третього тисячоліття до н.е. Як і клинопис, воно розвивалося від піктограм до фонетичного письма, в яке врешті-решт і перетворилося. Один з дуже ранніх зразків — палетка Нармера — показаний на рис. 5. На палетці, яка зображає єгипетську армію, що вражає ворогів, є не тільки піктографічні, але і фонетичні письмена, що позначають імена і титули, а тому становлять особливий інтерес.

Можливо, що звукосполучення, відповідні піктограмам, вперше з'явилися в результаті процесу, спорідненого народженню ребуса або каламбуру. Адже власні імена, такі, як у правителів країни, не можна зобразити у вигляді картинки, хоча взагалі деякі імена і піддаються такому зображенню (наприклад, прізвище Горіцветов).

Ієрогліфічна писемність є по суті подвійною писемністю, оскільки кожна думка представлена одночасно піктограмою і фонограмою. Смісл піктограм зрозумілий просто з форми лаконічного малюнка, що ж до фонограм, то їх можна зрозуміти, лише знаючи усну мову.

Призначення детермінативів полягає в тому, щоб уникнути, наскільки це можливо, неоднозначності, що виникає, якщо всього декілька сотень піктографічних знаків використовуються для відображення величезного числа різних предметів, ситуацій, думок.

На ранніх етапах розвитку інших стародавніх мов (а також на прикладах сучасних примітивних діалектів) видно такий самий рух — від піктограм, які зображують предмети і класи предметів, до абстрактних понять, пов'язаних з цими об'єктами, і до граматичної писемності, пов'язаної з конкретною живою усною мовою. Фонетичними одиницями можуть слугувати силабічні символи, як в ієрогліфічному єгипетському письмі, або алфавітні знаки-букви, як в європейських мовах. Алфавіт — один з найбільших винаходів людини — дає можливість, використовуючи всього близько тридцяти символів, висловити найскладніші думки, які тільки можуть виникнути в мозку людини. В рамках допустимих комбінацій алфавітних символів міститься свого роду математика змісту.

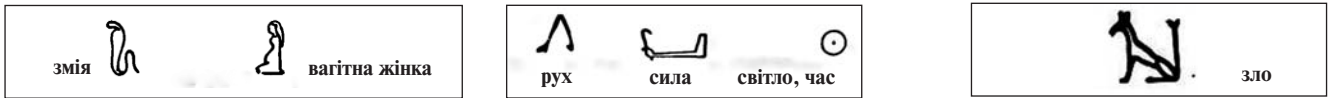

Рис. 5. Палетка Нармера.
Верхній Єгипет

Приклади успішного використання в писемності таких одиниць, де окремі знаки відповідають не буквам, а складам і навіть словам, демонструє єгипетська ієрогліфічна писемність, міноанська писемність, зразки якої знайдені на Криті (датовані двадцять восьмим сторіччям до н. е., а у другому тисячолітті до н.е. цей шрифт переходить в піктографічний), а також китайська писемність чотирьохтисячолітньої давності. Такі знаки менш зручні, та зате мають і переваги.

Ми знайомі з тим, як висловлюють думки мовами, які користуються алфавітом, наприклад англійською мовою; тут первинні піктограми відчутні в зображеннях букв лише як дуже віддалене відлуння минулого. А як люди передавали свої думки за допомогою стародавніх знаків-картин, наприклад єгипетських ієрогліфів?

Деякі ієрогліфічні символи за всі чотири тисячі років існування мови не втратили очевидної образотворчої схожості з предметом, який вони позначають ("змія", "вагітна жінка"). Існують і символи, які використовуються для позначення абстрактних понять ("рух", "сила", "світло" або "час"). Ці символи явно відображають схематизовані об'єкти — ноги, руки, які асоціюються з рухом і силою. Знаходимо ми і такі символи, які відображають ще поняття, пов'язані з містичними або магічними уявленнями, наприклад "зло".

Майже за кожним єгипетським символом слідує ідеографічний знак — або зображення об'єкта, або символ, тотожний з ширшим поняттям класу об'єктів.

Наприклад слово *бик* може бути написано у два способи,

причому такий знак зображує тварину,

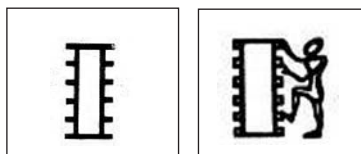
а знак *шкура* — слугує значенням групи чотириногих тварин.

Цей знак є детермінативом, який вказує на загальний клас, до якого слід віднести символ бика. Будь-який знак, зокрема і той, який є зображенням (наприклад, зображення бика), може використовуватися не тільки для позначення об'єкта, але і як фонетичний символ, який позначає звук розмовної мови.

Деякі ідеографічні символи виражають дію конкретно.

Стіна/фортеця та дієслово *будувати* передаються різними знаками (у другому випадку до знаку *стіна* додається знак *будівельника*).

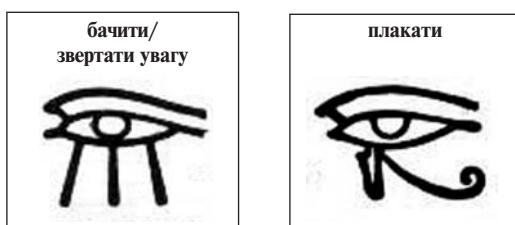

Багато людських дій передаються знаками-картинами, на яких зображені чоловік або жінка в характерній позі.

Ось декілька прикладів:

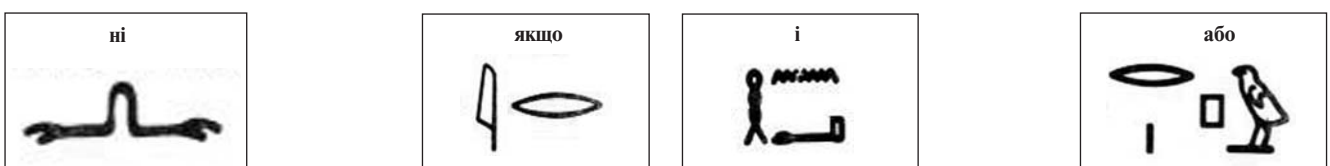
У значенні дієслів використовуються зображення частин тіла:

а також зображення тварин або квітів, причому кожен такий знак може мати декілька близьких значень:

Найскладніше при передачі думок з допомогою картин, — виразити заперечення. Символи, які вказують на логічні зв'язки, часто опускаються; мабуть, вони взагалі з'явилися далеко не зразу. Давно і часто трапляється лише один такий символ — символ, який позначає заперечення *ні* (це намальований жест *дві руки*). Інші логічні зв'язки записуються так:

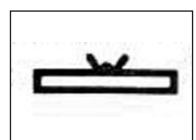

Як приклад речення з запереченням візьмемо фразу: **Я не знаю його.** Знак заперечення тут явно виведений із жеста розведення рук. Не виключено, що той самий знак (жест) є далеким прашчуром нашого власного математичного позначення "-".

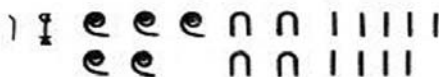

Ключовим для ієрогліфічного письма є винахід детермінативів, які дозволили читати символи-картини однозначно і включати в зображувальну писемність такі речі, які неможливо передати малюнком. Особливо цікавий детермінатив, який означає *сувій папірусу*.

Цей знак, що означає абстрактне поняття, яке не можна намалювати, можна тільки назвати — письмово або усно.

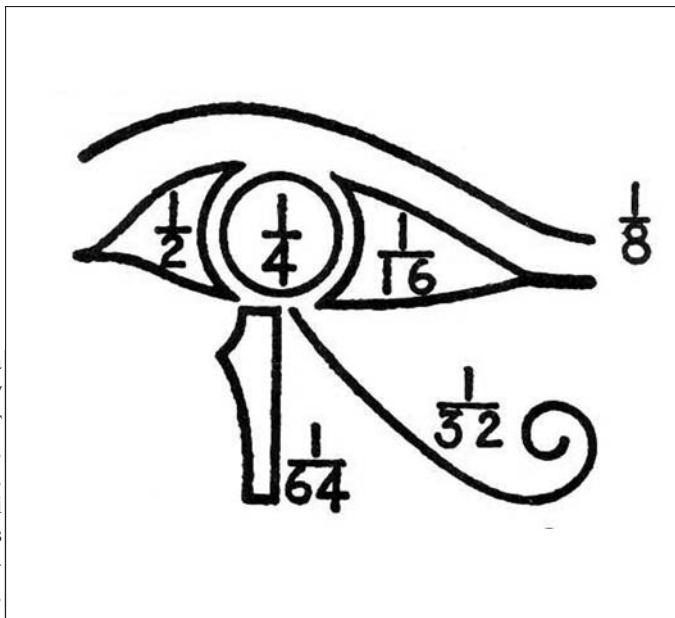

На ранніх етапах розвитку числа записувалися, повторюючи знак, зокрема використовуючи знак *два ока*. Пізніше для позначень чисел стали застосовувати спеціальні символи (до прикладу, наведено зображення числа 11549).

два ока 	<table border="0"> <tr><td style="text-align: center;">I</td><td>одиниці</td><td style="text-align: center;">I</td><td>тисячі</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">II</td><td>десятки</td><td style="text-align: center;">II</td><td>десятки тисяч</td></tr> <tr><td style="text-align: center;">III</td><td>сотні</td><td style="text-align: center;">III</td><td>сотні тисяч</td></tr> </table>	I	одиниці	I	тисячі	II	десятки	II	десятки тисяч	III	сотні	III	сотні тисяч	число 11549
I	одиниці	I	тисячі											
II	десятки	II	десятки тисяч											
III	сотні	III	сотні тисяч											

Дроби писали одним із декількох можливих способів Старовинна система, яка довго зберігалася для запису частин землі і мір кукурудзи, базувалася на діленні навпіл. Вона дозволяла писати такі дроби:

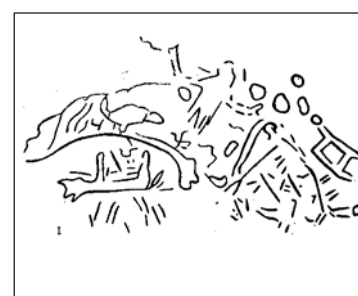
1/2		1/4		1/8	
1/16		1/32		1/64	

Ці символи входили в зображення ока — правого ока Гора (бога Сонця). В стародавньому міфі, який, без сумніву відображає боротьбу дня і ночі, добра і зла, бог зла Сет напав на Гора і розірвав його око. Тот — бог навчання, розуму, правосуддя — знову склав частини ока в єдине ціле, створивши “здорове око Гора”. Можливо, розділення і відновлення “Ока сонячного” проникло в фольклор не без впливу спостережень за сонячним затемненням. У будь-якому разі, сукупність знаків, які позначають дроби, формують *око бога* так:

Ми дали лише малий стислий огляд проблеми, дослідження якої було б корисним, оскільки важливо з'ясувати, як історія писемності висвітлює питання раннього людського мислення; не виключено, що таке дослідження дасть гарні результати, особливо якщо ми праві і мислення виникло із бачення. На перший погляд здається, що стародавня писемність виникла в формі зображень тих предметів, які можна було показати безпосередньо в малюнку. Дамо таким зображенням-знакам назву “картини-іменники”. Поява знаків детермінативів, які використовувалися для позначення загальності картин-іменників, дала можливість передавати абстрактні поняття, оскільки детермінативи дозволили уникнути неоднозначності при прочитанні символів, що використовувалися різними способами. Одночасно символи-картини набували зв'язку зі звучанням слова і починали використовуватися для передачі усної мови. Потім поступово початкове зображувальне значення символів втратилося, стало важко вгадувати зміст ієрогліфів із символів-картин, що позначають слова. Все ж таки там, де це було можливо, зміст продовжували передавати первинним способом піктографічної писемності — в картинах, часто зрозумілих і оку ненавченої людини. Нашим очам ці виразні символи-картини говорять багато про що, відтворюючи життя людей і думки дуже давніх цивілізацій. Їх уже немає, але вони говорять з нами з минулого. У залишених ними картинах ми бачимо об'єкт — гіпотези, які належали прашурам — одиниці їхнього бачення і мислення, їхні розумні очі.

Переклад Олени Засць

Петрогліфи Кам'яної Могили. Державний історико-археологічний музей-заповідник «Кам'яна Могила» (с. Терпіння, Мелітопольський район Запорізької обл.)

